

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 781.62.784.2.087.68(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-2>

Максим ЖДАНОВ,

orcid.org/0000-0003-0972-4518

*аспірант кафедри теорії та історії музики, викладач
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) Jhdanov-Maxim@ukr.net*

ЕВОЛЮЦІЯ КАНТАТНО-ОРАТОРІАЛЬНОГО ЖАНРУ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

Стаття розкриває історичні етапи еволюції композиторського мислення та специфіку інтерпретації кантатно-ораторіального жанру в українській музиці. Виявлено шляхи поступового розвитку кантати від її зародження до стрімкого поширення в українському музичному мистецтві. Охарактеризовано взаємодію композиторського мислення та інтерпретаційних процесів, що вплинула на розквіт кантатного жанру. Окреслено жанрово-стильовий діапазон української хорової музики.

У роботі висвітлені такі методи дослідження, як: історичний, інтерпретаційний, жанрово-стильовий, цілісний, образно-тематичний, жанрово-семантичний. З'ясовано шляхи поступової кристалізації видових особливостей кантати в ході еволюції музичного мислення та характер наукового осягнення кантатного жанру. Розглянуто відповідність музичної мови композиторів-новаторів мистецтву сьогодення. Поетапне розкриття основного матеріалу у статті відповідає закономірностям поступового історико-еволюційного розвитку кантатного жанру. Охарактеризовано вплив соціокультурних перетворень на характер композиторського мислення, жанрово-стильові пошуки та впровадження інноваційних засобів музичної виразності. Визначено індивідуально-стильові особливості творчості композиторів, що ґрунтуються на глибокому пізнанні та досконалому аналізі людського буття в музичному мистецтві України.

Окреслено особливості еволюційних процесів, що сприяли оновленню жанрово-стильових засобів задля створення художнього образу, драматургії та емоційного складника творчих здобутків композиторів, які звертались до кантатно-ораторіального жанру. Висвітлено факти оновлення культурно-ціннісних орієнтирів, суспільно-політичного життя та зазначено появу новітніх за стилем та образною сферою творів на основі розвитку західноєвропейської традиції такого багатогранного жанру, як кантата. Відображено наукові уявлення про характер інноваційних жанрово-стильових перетворень в українському хоровому мистецтві в контексті семантичної еволюції національної музичної традиції.

Ключові слова: еволюція, історичний розвиток, жанр кантати, українське музичне мистецтво.

Maksym ZHDANOV,

orcid.org/0000-0003-0972-4518

*Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Music, Teacher
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) Jhdanov-Maxim@ukr.net*

EVOLUTION OF CANTATA AND ORATORIO GENRES IN THE WORKS OF UKRAINIAN COMPOSER'S

The article studies the historical stages of evolutionary compositional thinking and interpretation of cantata and oratorio genres. This issue reveals the stages of gradual development of the cantata from its appearance to its rapid spread in the Ukrainian musical art. The interaction of composer's thinking and influence on the development of interpretive processes that influenced the flourishing of the cantata genre is characterized. The genre and style range of Ukrainian choral music is outlined.

The article uses such research methods as: historical, interpretive, genre-style, historical-holistic, figurative-thematic, genre-semantic. The gradual ways of creating genre features, the evolution of musical thinking and the influence of numerous scholars who turned to the cantata genre are clarified. The development of musical language from composers-innovators to contemporary artists is considered. Gradual disclosure of the main material in the articles corresponds to the laws of gradual historical and evolutionary development of the contact genre. The influence of society on genre – style methods of composer's thinking during the search for innovative means of expression to create a new musical direction is characterized. The article defines individual – stylistic features of composers, which are based on the deep meaning and perfect analysis of human existence in the musical art of Ukraine.

The article outlines the features of evolutionary processes that contributed to the renewal of genre and style techniques for creating an artistic image, dramaturgic and emotional components of the creative achievements of composers who worked in the cantata and oratorio genre. The author of the work highlights the facts of renewal of cultural and value landmarks, socio-political life, the manifestation of the latest in style and figurative sphere of works borrowed from Western European artists of such a multifaceted genre as cantata. The scientific ideas about the nature of innovative genre and style transformations in the Ukrainian choral art in the context of the semantic evolution of the national musical tradition are reflected.

Key words: evolution, historical development, cantata genre, Ukrainian musical art.

Постановка проблеми. В умовах сучасних тенденцій художнього розвитку та процесів національного культуротворення для вітчизняної науки постає особливо значущим досягнення феноменів української хорової музики, що виявляє глибинні зв'язки з архетипами національної культури та демонструє принципову відкритість до інноваційних перетворень, відповідних настановам сьогодення.

У цьому контексті проблематизується звернення до ментально значущих для українського хорового мистецтва жанрових явищ з насиченим змістовим та художньо-виражальним потенціалом. Серед них – жанр кантати, що постає репрезентацією національного начала та виразником оригінальних авторських концепцій в українській музиці останніх півтора століття. За цих умов актуалізується висвітлення специфіки конкретних утілень кантатного жанру у системі творчості українських митців, узагальнення напрямів його композиторської інтерпретації та здійснення панорамного огляду шляхів історичної детермінації та ствердження в українській культурі як художнього феномена та мистецького різновиду з національними ознаками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій доводить наявність на сучасному етапі розвитку музикології та хорознавства як науки низки досліджень, спрямованих на досягнення образно-тематичної, інтонаційно-стильової та жанрової специфіки українського хорового мистецтва. Увагу вітчизняної наукової думки привертають розширення духовно-смыслового діапазону української хорової музики (особливо порубіжжя ХХ–ХХІ ст.) та збагачення її тезаурусу.

Значний шар наукової літератури пов'язаний з проблематикою кантатного жанру та його функціонуванням в українській музиці. Вивченню цієї сфери присвячені окремі розвідки, дисертаційні та оглядові розділи посібників з історії української (Корній, 1996: 314), зокрема хорової музики. Значною роботою щодо висвітлення жанрового потенціалу кантати в українській музиці є дослідження (Терещенко, 1974: 174). Також у галузі сучасного музикознавства спостерігається активізація дослідницького інтересу до жанрової царини

кантати у зв'язку з розглядом іншої проблематики (питань неофольклоризму, хорової творчості українських митців, циклізації хорових творів).

Натомість, незважаючи на масштаб наявної літератури з хорової музики загалом та зростаючий інтерес до хорових явищ українських митців зокрема, сфера кантатної творчості в українській музичній науці є малодослідженою. Попри наявність в українському мистецтві яскравих взірців музики в кантатній творчості, їх мистецький потенціал значною мірою не розкритий. У сучасній музикології не досить опанованими також є питання визначення змістово-концептуальних засад кантатного жанру та аспектів його семантичної еволюції в національній мистецькій традиції. Саме еволюційний розвиток української хорової кантати на основі історичного підходу відіграє роль сталого напрямку в історичній системі вітчизняного музичного мистецтва.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю цілісної концепції національної моделі кантатного жанру та недостатньою вивченістю його численних модифікацій в українському музичному мистецтві постмодерної доби.

Метою статті є узагальнення етапів послідовного становлення, кристалізації та розвитку жанру кантати від витоків до сьогодення в естетичних вимірах українського мистецтва. Завдання статті полягає у системному огляді еволюційних процесів у царині української кантатно-ораторіальної творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історичному просторі музичної культури жанру кантати належить особливе місце серед різноманітних художніх явищ. Народжена у XVII ст. (що засвідчують перші збірки А. Гранді й Д. Кривеллаті, 1628), кантата виникла в європейській музиці на основі мадригалу й поступово охопила значний простір вокально-інструментальної творчості.

Мистецький інтерес до кантатного жанру як до нескінченного джерела авторського самовираження й найважливішого різновиду музичного мистецтва з потужним художнім потенціалом пояснюється кількома чинниками. Серед них – гнучкість структури (що зближається з ораторіальною, хоровим концертом), різноманіт-

ність виконавського складу (для хору, солістів й оркестру, іноді лише хору, або одного соліста й оркестру та ін.), здатність розмаїто передавати людські думки та почуття, втілювати в інтонаційній тканині творів коло образності ліричного, урочисто-піднесеного, скорботного й епічного змісту тощо. Широта змістово-сислового наповнення і соціокультурного призначення кантати (світська та духовна), масштабність та переважно циклічна організація (заснована на ідейно-смісловій єдності частин) є підґрунтям креативності авторських пошуків і свідченням концепційності цього жанру, його спроможності до значних художніх узагальнень.

Кантатний жанр на шляху свого історичного становлення в європейській художній свідомості переживає декілька яскравих періодів та демонструє здібність до синтезування з такими найзначнішими жанрами, як опера, симфонія, ораторія. В епоху ствердження європейської оперної традиції XVII–XVIII ст. кантата успадкувала від музично-театрального жанру такі риси, як наявність оркестрової увертюри, дієвості та номерну структуру, чергування оркестрових фрагментів, сольних та хорових номерів.

Розквіт жанру припадає на межу XIX–XX ст. Якщо на початку зародження жанру кантата існувала в двох різновидах і відчувала вплив опери або протестантського хоралу, то XX ст. презентує різні жанрові моделі, різні сюжетні мотиви, вплив симфонії, опери, сучасних композиторських технік.

Окреслені якості притаманні й національним репрезентантам жанру кантати, зокрема українській, художнє життя якої розпочинається у XIX ст. і динамічно розгортається протягом XX–XXI ст.

Кантатна творчість українських композиторів спрямована на втілення сакральних смислів, які закладені у текстах біблійного спрямування, розмаїтті тематики й художньої образності світської поезії: проблеми пошуку сенсу життя, призначення людини у світі тощо. Найвищі художні досягнення в жанровій царині кантати в українському музичному мистецтві пов'язані з репрезентацією двох її найзначніших різновидів – духовного та світського, які надають безмежні можливості для розкриття творчого потенціалу українських композиторів, виявленні їх інтерпретаторської концепції.

Початком історичного розвитку жанру кантати в українській культурі є середина XIX ст. Першим зразком творчості українських композиторів у жанрі кантати вважають «Бенкет Петра Великого» (1859) Петра Петровича Сокальського – відомого творця музики, етномузиколога, літератора та

яскравої «монадної особистості», котра «своєю творчою діяльністю репрезентує свою націю, культуру, епоху і тим самим стверджує іпостась універсального досвіду» (Жарик, 2014: 257–265).

Засновником традицій кантатного жанру в українській музиці, ініціатором створення національної моделі цього різновиду творчості є М. Лисенко. Художній доробок у жанрі кантати корифея української музики, фундатора класичної композиторської школи й підвалин національної музичної мови суттєво вплинув на подальший розвиток кантатно-ораторіальної творчості в українському мистецтві загалом. Системно звертаючись до канону кантатного жанру й інтерпретуючи його відповідно до авторської скерованості, композитор створив різноманітні за структурою та образним наповненням взірці циклічної будови («Радуйся, ниво неполитая») та розгорнутої одночастинної композиції з ознаками поемності, властивої для української музичної творчості (кантата-поема «Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревському»).

Для жанру кантати в українському музичному мистецтві другої половини XIX – початку XX ст. характерним є жанровий синтез (кантата-поема, кантата-симфонія), звернення до кращих зразків української поезії (Т. Шевченка, Б. Чайченка), опора на народнопісенні джерела.

Прикладом втілення міксових тенденцій у кантатному жанрі періоду кінця XIX – поч. XX ст. є кантати-поєми яскравого українського композитора – представника галицької музичної традиції, хорового диригента, педагога Д. Січинського, а саме: «Дніпро реве» (1892, на слова Б. Гринченка) та «Лічу в неволі» (1902, на слова Т. Шевченка).

До створення кантатного жанру долучився український композитор, музичний критик, хоровий диригент, педагог і священник К. Стеценко – автор кантати «Шевченкові», «Єднаймося» на вірші І. Франка, поеми «Рано вранці новобранці» на вірші Т. Шевченка. Зразки циклічної кантати є в творчості С. Людкевича (кантата-симфонія «Кавказ») і Г. Топольницького («Хустина»).

У період історичних подій 1920–1930-х рр. в українському мистецтві з'являються тематично актуальні тенденціям зазначеного часу (осагнення історичних подій нещодавнього минулого) та орієнтовані на класичну українську поетичну царину (твори Т. Шевченка) зразки кантати в творчості корифеїв національного мистецтва та яскравих інтерпретаторів хорового жанру, а саме: М. Веріківського («Жовтнева кантата»), С. Людкевича («Наймит»), Б. Лятошинського («Гнів слов'ян»,

«Урочиста кантата», «Заповіт»), Л. Ревуцького (кантата-поема «Хустина»). У векторі оновлення тематичних горизонтів у жанровій царині кантати з'являються твори, що висвітлюють монументальну лінію, зближення з ораторіальними принципами та виявляють прагнення до відтворення стихії масових дійств, втілення індустріальної тематики. Яскравим прикладом такого модусу творчості є твір «На варті Дніпрельстану» представника харківської композиторської школи В. Борисова.

Загалом кантатна творчість зазначеного періоду української історії мистецтва засвідчує креативність авторських пошуків, прагнення до інтонаційного оновлення хорової музики (через застосування народнопісенного мелосу у сполученні з лексикою масової хорової пісні), ствердження нової тематики й образності. Твори кантатного жанру розкривають, з одного боку, новаторські тенденції, з іншого – ілюструють опосередковані зв'язки з жанровими традиціями національного музичного мистецтва. Так, в аспекті кристалізації жанрового типу урочистої кантати, яскравим свідченням якої є твори М. Вериківського, спостерігається деяка опора на традиції кантової стилістики.

Іншим полюсом творчості в жанрі кантати (внаслідок образно-змістового збагачення її контексту) є насичення взірців драматургічними та психологічними елементами, залученням конфліктної драматургії та застосування методу симфонізму, що вимагало конфліктної драматургічної побудови. Це знайшло відбиття у хорових творах майстра симфонічної музики Б. Лятошинського та кантаті-поємі Г. Жуковського «Слався, Вітчизно моя».

Актуальна у просторі творчості української музики 1940–1950-х років історична й героїко-патріотична тематика, мистецька рефлексія співдружності народів, музично-філософського осмислення тем буття–небуття, ствердження ідеалів миру пронизує українську кантатну творчість А. Красотова (кантата-фреска «Вогонь»), Г. Жуковського і Д. Клебанова («Переможцям – слава!»), музичні опуси Л. Колодуба та А. Штогаренка (кантата-симфонія «Україно моя»).

Експериментально-пошукова лінія творчості, що знайшла відображення й у жанрі кантати, активізується в українській музиці періоду другої половини ХХ ст. у контексті творчості покоління митців-шістдесятників. Зазначена тенденція виявилася у стилістичному оновленні й змістовому збагаченні взірців, появі мікстових за видовими ознаками взірців з ускладненим фактурним та мовно-виражальним комплексом.

Чинником семантичного переосмислення та жанрового збагачення кантати в українському

мистецтві середини ХХ ст. є синтезування цього різновиду творчості з позамузичними явищами (літературними і мистецькими), що засвідчують відповідні жанрові назви (кантата-фреска «Вогонь» О. Красотова, кантата-поема «Конкістатори» С. Людкевича та ін.) [5].

Одним з провідних напрямів розвитку української хорової музики другої половини ХХ ст., що призвів до суттєвої модифікації кантатного жанру та сприяв оновленню його жанрового стилю, виявився неофольклоризм. Його основою є опора на найдавніші шари фольклору як пракультури, усвідомлення фольклорного мислення як самодостатньої системи (на відміну від уваги на окремі елементи народної музики: ладові, метроритмічні), оновлення принципів опрацювання фольклорних першоджерел (вербальних та музичних текстів) з їх підпорядкуванням авторській художній меті та моделюванням на народнопісенній основі нової цілісності.

Характерною ознакою стає долучення до інтонаційного фонду й використання як джерела творчості найрізноманітніших фольклорних лексем та діалектизмів у сполученні із сучасними композиторськими техніками (сонористикою й алеаторикою), реконструювання манери й атмосфери фольклорного музикування, обрядових дійств та їх системне втілення у художній композиції творів. Ці риси притаманні творчості Ю. Алжнева, А. Гайдєнка, Л. Дичко, М. Скорика, В. Зубицького та ін. митцям, котрі активно звертаються також і до кантатного жанру.

У 60–80-і роки ХХ ст. відзначається раніше не представлена тенденція симфонізації кантатного жанру, що здійснюється за рахунок конфліктного зіткнення образних сфер (Л. Дичко «Червона калина»). З іншого боку, виникає посилення філософського модусу творчості в кантатній сфері, репрезентацією якого є кантата-монолог «Людина» на сл. Є. Межелайтиса.

Паралельно вищезазначеній творчій скерованості у розвитку кантати в українській музиці цього періоду виявилася тенденція театралізації жанру, що проявилася завдяки проникненню у професійну авторську творчість елементів масових театралізованих дійств (насамперед обрядових), досягненню багатоплановості у відображенні подій, створенню яскравих образів-портретів, присвят тощо.

На розвиток української кантати у другій половині ХХ ст. вплинули тенденції стильового і жанрового синтезу (що відбивають мікстові назви: кантата-поема, кантата-новела, кантата-фреска); театралізація жанру; запровадження методу симфонізму; синтез фольклорного й професійного методів мислення; моделювання нових жанрових

різновидів на ґрунті фольклорних текстів; використання сучасних композиторських технік.

Докорінне оновлення суспільно-політичного життя на межі ХХ–ХХІ ст., зміна ціннісних орієнтирів «суттєво вплинули на хід історико-культурного й художнього процесу в Україні, а також спричинили появу неординарних за стильовими орієнтирами, жанровими особливостями й образністю творів новітнього українського мистецтва» (Корній, 1996: 314).

Віддзеркалюючи сучасні реалії та утворену художню ситуацію, українське хорове мистецтво такої доби демонструє різноманітність музично-авторських проявів та творче вирішення жанрової проблематики, зокрема в кантатній царині. Трагування масштабних вокально-інструментальних жанрів і хорових циклів українськими композиторами сьогодення набуває особливого значення у зв'язку з тенденцією до поглибленої індивідуалізації відображення картини світу, пошуку нових виразових засобів, що дозволяють розкрити у творі нові грані образно-емоційного змісту.

До кантатного жанру в сучасній українській музиці звертаються композитори різних генерацій, висвітлюючи нові грані цього постійного різновиду композиторської творчості з універсальними можливостями щодо втілення актуальних інтонаційних ідей та образно-тематичних орієнтацій. Серед них – Л. Дичко, І. Алейсійчук, Г. Гаврилець, В. Зубицький, В. Польовий, О. Щетинський, В. Птушкін та ін. митці.

Кантати цього періоду можна умовно розподілити на три групи:

– *духовні* кантати, створені на канонічні тексти (В. Птушкін “*Salve Regina*”, О. Щетинський «Різдво Іоанна Предтечі»);

– *світські* кантати («Весна» М. Скорика, «Карпатська кантата» Л. Дичко, «Весняні пасторалі» В. Птушкіна);

– *фольклорні* кантати («Червона калина» Л. Дичко, «Чотири дієства» А. Гайденка).

Висновки. Отже, панорамний огляд історичних реалій буття жанру кантати в українському мистецтві засвідчив наявність сталої традиції зазначеного виду хорової творчості, широту векторів його розвитку та художнього смислорозгортання.

Кантатна творчість в українській музиці останньої третини ХХ – поч. ХХІ ст. демонструє широту творчих можливостей та притаманне мистецтву доби варіативне застосування мікстових художніх тенденцій, котрі увиразнюються через складне сполучення різних за генезисом і типом начал: фольклорного та професійного мислення, принципів театралізації (з посиленням видовищності) та симфонізації. Внаслідок прояву інноваційних мистецьких тенденцій, модернізації хорової музики в кантатній сфері творчості знаходять відбиття ознаки жанрово-стильового і мовного синтезу, практика моделювання нових жанрових різновидів на ґрунті переважно фольклорних текстів (музичних і вербальних) та використання в усій різноманітності сучасних композиторських технік у сполученні з традиційними формами музичного вислову та хорової поезики.

Осмилені у цій розвідці шляхи еволюційного розвитку кантатного жанру в українській мистецькій традиції та сучасні тенденції не вичерпують усієї глибини зазначеної проблематики та відкривають художні горизонти подальшого наукового дослідження авторських пошуків у хоровій сфері на сучасному матеріалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жарик. А. Митець епохи Українського Відродження. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка*. 2014. Вип. 32. С. 257–265.
2. Терещенко А. Українська радянська кантата і ораторія (1945–1974) : монографія. Київ : Наук. думка, 174 с.
3. Назайкинский Е. Стиль и жанр в музыке : учебное пособие. Москва : Владос, 2003. 248 с.
4. Корній Л. Історія української музики. В 3 ч. Ч. 3 (XIX ст.) : підручник для вищих музичних навчальних закладів. Київ–Нью-Йорк : М.П. Коць, 1996. 314 с.
5. Уманець О. В. Музична культура України другої половини ХХ століття. Харків : Регіон-інформ, 2003. 192 с.

REFERENCES

1. Zharik, A. Mitecz eponi Ukrayinskogo Vidrodzhennya [Artist of the Ukrainian Renaissance]. *Naukovi zbirki Lvivskoyi nacionalnoyi muzichnoyi akademiyi im. M. V. Lisenka*. 2014. Vip. 32. Pp. 257–265 [in Ukrainian].
2. Tereshenko, A. K. Ukrayinska radyanska kantata i oratoriya (1945–1974): monografiya [Ukrainian Soviet cantata and oratorio (1945–1974): monograph]. Kyiv : Naukova dumka, 1975. 174 p [in Ukrainian].
3. Nazajkinskij, E. Stil i zhanr v muzyke : uchebnoye posobie [Stil i zhanr v muzyke: textbook]. Moskva: Vlados, 2003. 248 p. [in Russian].
4. Kornij, L. Istoriya ukrayinskoyi muziki. V 3 ch. Ch. 3 (XIX st.) [History of Ukrainian music. At 3 parts. Part 3 (XIX century): pidruchnik dlya vish. muz. navch. zakl. Kyiv–New York : M. P. Koc, 1996. 314 p. [in Ukrainian].
5. Umanec, O. V. Muzichna kultura Ukrayini drugoyi polovini XX stolittya [Musical culture of Ukraine of the second half of the XX century]. Harkiv: Region-inform, 2003. 192 p. [in Ukrainian].